

(NE)PŘIZPŮSOBENÍ KRIZI, NEZPŮSOBILÍ OBČANSTVÍ? „POSTIŽENÍ“ A „RASA“ V DISKURSECH KRIZE¹ / KATEŘINA KOLÁŘOVÁ

(Mal)adjusted to the Crisis, Disabled for Citizenship? Disability and Race in Discourses of “the Crisis”

Abstract: Interrogating the austerity measures introduced by the Czech government under the Prime Ministry of Petr Nečas (2010–2013), this essay wishes to highlight the importance of the translations of the political into the registry of morality, which Chantal Mouffe identifies as features of post-politics, for (re)establishment of social hierarchies and inequalities based in difference. In particular, I demonstrate the strategic importance of “disability” and the racialised concept of “maladaptation” for such post-political reformulations of the political and normative outlines of abled citizenship. After mapping out the ideological deployment of the idea of crisis for the ethics of austerity, the essay concludes by posing questions about possible limits and drawbacks of relying upon crisis as a trope of intersectional feminist critique.

Key words: crisis, post-political, intersectional feminist theory, dis/ability, race, discourses of (mal)adjustment, social welfare
DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2014.15.2.130>

„Naše země se nachází na rozcestí“

Česká republika se nachází *na rozcestí*. Bud', obrazně řečeno, *zatáhneme za záchrannou brzdu a zastavíme prohlubování negativních tendencí*, [...] začneme *vyřezávat rakovinu společnosti*, [...] nebo se postupně propadneme mezi země, o kterých se ví, že nejsou samy schopny řešit své problémy, a jimž hrozí *bolestivá nápravná opatření, která již nemají plně ve svých rukou*. *My nechceme, aby nám naše děti jednou vyčítaly nezodpovědnost vůči budoucím generacím*. (Vládní prohlášení 2010; zvýraznění autorka)

Krise jako pojem odkazující na kolaps světových ekonomických a finančních trhů se do vládních prohlášení a normativních dokumentů dostala nejpozději v roce 2006. Tehdy šlo o implicitní odkaz ke „globálním změnám“, k nimž docházelo „na světových trzích“ a které vládu Mirka Topolánka podle jejích slov nutily „adekvátně reagovat směrem k vyšší míře flexibility, významu vzdělávání a orientaci na špičkové technologie“ (Vládní prohlášení 2007). Vláda Jana Fišera v roce 2009 hovořila již explicitně o „globální kriz[i], která dnes hraje v české společnosti zásadní roli“ (Vládní prohlášení 2009). A v již citovaném prohlášení vlády Petra Nečase v roce 2010 se krize stala klíčovým rétorickým a diskursivním nástrojem. Krize je však ambivalentní a vnitřně rozpornou metaforou. Na jedné straně vytváří zdání zásadního a výjimečného vývoje, jenž ohrožuje podstatu společnosti; na straně druhé však odkazuje pouze k dočasnému zneklidnění, které je možno vyřešit upravením a přeuspořádáním vychýleného systému a které nenaruší „přirozenost“ a „danost“ statu quo.

Figura krize pomohla v českém kontextu prosadit modalitu okamžitých krizových řešení, která údajně nesnesou odkladu („[bud'] *zatáhneme za záchrannou brzdu a zastavíme prohlubování negativních tendencí*“), neboť nečinnost či liknavost by vedly k ohrožení autonomie státu („postupně [se] propadneme mezi země, o kterých se ví, že nejsou

samy schopny řešit své problémy a jimž hrozí [...] opatření, která již nemají plně ve svých rukou“), nebo dokonce k zatížení budoucnosti („*nechceme, aby nám naše děti jednou vyčítaly nezodpovědnost vůči budoucím generacím*“). Krize ospravedlnila rétoriku výjimečných opatření, jež premiér Nečas, zřejmě neznalý historických souvislostí podobných metafor, nazval „*vyřezávání[m] rakoviny společnosti*“. Zároveň ovšem vláda a vládní koalice prosazovaly své „úsporné“ vize společnosti jako pouhá „narovnání“ systému, jehož podstata zůstane zachována. Tato vnitřní rozpornost diskursu krize, jak v tomto textu sleduji, se ukazuje jako významný strategický prvek: umožňuje provádět zásadní změny v mechanismech sociálního státu a současně udržovat zdání nenarušeného konsenzu o principech sociální solidarity.

Tato stať v mnohém navazuje na kritické texty, které upozorňují, že „krizová opatření“ vedou k nárůstu rasové/etnické exkluze, posilují mechanismy strukturálního znevýhodnění a umožňují i urychluji privatizaci a dekonstrukci „veřejného“ a celkové neoliberální přerozdělování ve prospěch majetnějších.² Nicméně kritiky neoliberalismu a racionality „úsporných opatření“ (*austerity*) až na několik zahraničních výjimek (např. Goodley, Lawthom, Runswick-Cole 2014; McRuer 2013; Wood 2011; Wood 2012; Wood, Grant 2010; 2011; Wood, Cheetham, Gregory 2011) zatím zcela opomíjely roli kategorie „postižení“/nezpůsobilosti, a dokonce ani nedokumentovaly dopady krize a krizových opatření na lidi s postižením.³ Absence analýzy či alespoň přehledového zmapování dopadu pravicové sociální politiky na lidi s postižením ukazuje na obecnější trend. „Postižení“ není součástí kritických diskusí o sociální spravedlnosti a o mechanismech exkluze a znevýhodnění. Tato základní kategorie difference citelně chybí zvláště v českém feministickém diskursu a ve feministických intervencích do teorií a politik sociální spravedlnosti. Přitom, jak ilustruji na příkladu debat týkajících se politiky „úspor“ mezi lety 2010

a 2012, kategorie „postižení“ a (ne)způsobilosti mají rozhodující úlohu při formulování onoho racionálně-etického komplexu, který činí neoliberální „úspory“ zdánlivě nevyhnutelným a jediné možným/racionálním řešením „krize“.

Diskuse, která si všímala „reforem“ i jejich širšího společenského kontextu, se u nás doposud zaměřovala převážně na společenský a politický diskurs „nepřizpůsobivosti“, na obraz „spoluobčanů“, kteří „dlouhodobě a soustavně odmítají přijmout nabízenou práci [...] a [...] zneužív[aj]í sociálních dávek“ (Vládní prohlášení 2007). Tento text však zkoumá představu o „oprávněných“ subjektech sociální péče a přerozdělování, tedy představu o těch, kteří pomoc a pozornost státu a sociálního systému „skutečně potřebují“; zaměřuje se na to, jakou roli v tomto diskursivním vyjednávání hrály diskursy marginalizace, konkrétně „postižení“/nezpůsobilosti a „nepřizpůsobivosti“. Pokus popsat roli diskursu nezpůsobilosti pro pojmenování a legitimizaci vizí morální ekonomie a sociální spravedlnosti je nezbytný jednak k pochopení toho, jak rétorika „nepřizpůsobivosti“ funguje a jaké jsou zdroje její afektivní síly, a jednak může otevřít prostor pro společenskou reflexi řádu (ne)způsobilosti a mechanismů strukturálního znevýhodňování produkovaného prostřednictvím různých kategorií zneuznání, a tedy i pro vyjednávání o formách sociálně spravedlivého přerozdělování. A koneckonců jde také o šanci pro feministickou intersekcionalní politiku: šanci na velkorysejší a politicky efektivnější kritiku komplexních mechanismů sociální exkluze, jak za ni pléduje Alison Kafer v knize *Feminist, Queer, Crip* (2013). Jedním z předpokladů koaličně pojaté feministické politiky a kritiky je, jak Kafer ukazuje, i nové promyšlení samotných kategorií politických projektů, tedy v našem případě promyšlení vztahů mezi genderem, „postižením“ a „nepřizpůsobivostí“, a rozšíření ideje o „feministické politice“ vůbec.

Neoliberalismus proměňuje obrysy politického. Nikolas Rose tuto proměnu západní společnosti hyperbolicky pojmenoval už na konci 90. let jako „smrt sociálního“ (Rose 1996), Chantal Mouffe pak dodala kritice neoliberalismu jiný akcent: popsala vyprazdňování pojmu a ideje politického. Mouffe je skeptická vůči optimistickým vizím konsenzuální demokracie, které považuje za pouhou variantu představy o „konci dějin“, jenž údajně nastal s pokolením komunismu (Mouffe 2005: 1–8). Podle Mouffe představa konsenzuální demokracie uzavírá prostor pro legitimní politický spor a pro vyjednávání základních principů společenské smlouvy, což, jak se domnívá, vede k nezamýšlenému a skrytému podporování společenských antagonismů. Její myšlenku o vymizení důležitosti kategorií politického sporu (levice, pravice) nelze jednoduše přenést do českého kontextu, kde oba pojmy stále nesou silný afektivní náboj, nicméně teze, že rezignací na politický spor a vyjednávání o parametrech politického a omezením se na pouhé praktikování politiky se politické spory přenášejí do registru morálního (*the register of morality*, tamtéž: 72–76) a do kategorií „dobra“ a „zla“ (tamtéž: 5), se pro proběhlé deba-

ty o sociálním systému v České republice jeví jako mimořádně nosná.

Právě diskurs krize, jak ukazují analýzy politických debat, slouží jako velmi účinný nástroj k neutralizování hluboce konfliktních témat (modely a parametry sociální spravedlnosti a solidarity): převádí je do dikce zjednodušené morálky neoliberální zásluhovosti a individuální zodpovědnosti. Jak dokládám dále v textu, „postižení“ a „nepřizpůsobivost“, navíc diskursivně konstruovány jako binární protiklady, velmi dobře slouží tomuto aktu překladu politického do jazyka morálního. Formulování morálních pravidel „úsporné“ spravedlnosti v dobách krize, jak je budeme sledovat na českém příkladu diskusí o „reformních balících“ pravicové vlády z let 2010–2012, odhaluje způsoby, jakými jsou již marginalizované sociální skupiny – a potažmo kategorie sociální (zne)uznání – využívány ve snaze navodit zdání bezkonfliktních a morálně zřejmých pravidel společenství a občanství.

Jelikož se tento text soustřeďuje především na vztah pojmů „postižení“ a „nepřizpůsobivost“ v diskursu (ekonomické a společenské) krize, stojí za připomenutí, že termín „nepřizpůsobivost“ sám o sobě spadá do širšího registru diskursu „postižení“ a nezpůsobilosti. Například *Všeobecná encyklopedie* (Diderot 1999) uvádí termín „nepřizpůsobivost“ jako synonymum k pojmu „maladaptace“, který promlouvá klinickým jazykem ještě zřetelněji. „Nepřizpůsobivost“, resp. „maladaptace“, je potom popsána jako „špatná přizpůsobivost, porucha přizpůsobivosti, nepřizpůsobivost jedince životním podmínkám. Vychází z osobních dispozic: vzniká například na základě somatických poruch, sociální narušenosti nebo psychické deprivace. Projevuje se například poruchami chování.“

Příbuznost obou registrů je zřetelná již z klinického jazyka této definice. „Nepřizpůsobivost“ (podobně jako „postižení“) je definována jako „porucha“. Ještě důležitější je shoda základních předpokladů a vnitřní logiky definice obou pojmů – sociální konstrukt difference a odlišnosti je naturalizován jako „osobní dispozice“ („buď jste postižený, nebo ne“, „buď jste přizpůsobivý, nebo ne“), a tak převeden do zjednodušeného obrazu individuálního konfliktu jedince s prostředím a se společenským kontextem. Tím se ze strukturálního znevýhodnění, jež je vychází z konstrukcí odlišnosti od normy (tělesné a mentální zdatnosti, společenských kódů chování aj.), která je již vždy patologizována jako *aberrance*, stává pouze individuální neschopnost se přizpůsobit nebo naplnit požadavky pro způsobilost k občanství. Jelikož jsou obě skupiny („postižení“ stejně jako „nepřizpůsobiví“) údajně neschopny dostát normativně-mravním nárokům a povinnostem plnohodnotného (*způsobilého*) občanství, jsou diskursivně vyčleněny mimo jeho dosah.

Vzájemná závislost obou kategorií posunuje intersekční uvažování, neboť, jak chci ukázat, i v českém kontextu platí, že „postižení“ je definičně provázáno s rasově příznakovými kategoriemi, v tomto případě s kategorií „nepřizpů-

sobivosti“ zviditelněnou a znovu objevenou kontextem „krizové morálky“. Pro zvýraznění vzájemné podmíněnosti a neoddelitelnosti diferenčních kategorií v diskurzech krize a „úsporných“ vizí sociální spravedlnosti navrhuji pracovat s pojmem *nezpůsobilost*, který v analyzovaném kontextu vytváří spojnici mezi oběma (ale i dalšími) kategoriemi sociální marginalizace. Domnívám se, že pojem *nezpůsobilost* je analyticky zajímavý i proto, že není vázán na diskursy identity a skupinové příslušnosti, ale naopak odráží normativní představy o mechanismech (zne)uznání a (ne)schopnosti k občanství (a/či ke spravedlivé reprezentaci, participaci apod.). (Ne)způsobilost jako kategorie se neváže pouze k tělesné a mentální jinakosti (normativně označované „postižením“), ale pojímá symbolické znevýhodnění produkované genderem nebo jinými dominantními symbolickými řády.

Morální ekonomie krize jako výraz postpolitické „politiky“

„Sociální systém v našem pojetí má lidem pomoci najít druhou šanci v nesnázích, a ne se stát způsobem života.“
(Vládní prohlášení 2007)

Následující diskuse se zaměřuje na analýzu diskursu politických debat v souvislosti se zaváděním tzv. prvního kola sociálních reforem kabinetu Petra Nečase. Konkrétně zde vycházím z rozboru debat Výboru pro sociální politiku Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, schůzí sněmovny a dalších záznamů politických debat, oficiálních materiálů Ministerstva práce a sociálních věcí, které byly zveřejněny v souvislosti se zaváděním tzv. reformy, i z veřejných vystoupení ministra Jaromíra Drábka a dalších politiků a političek prosazujících „úsporná“ řešení krize.

Nepůjde mi zde o analýzu návrhů „reformy“ jako takových, zajímá mne, jakým způsobem jsou kategorie (zne)uznání, definované genderově a rasově podmíněným řádem (ne)způsobilosti, vyžívány při formování morálního registru postpolitického diskursu. Přestože rozebírané „reformy“ ve své většině nepřežily pád pravicové Nečasovy vlády v roce 2013 a některé úpravy byly zrušeny jako protiústavní ještě před ním, diskurs politických diskusí odkazuje na obecnější posuny v chápání politického a sociálního a tím i na posuny v představách o sociální smlouvě zaručující sociální spravedlivost a solidaritu. Jestliže vize politického jsou vždy produktem konkrétního historického a společenského kontextu, postpolitické tendence odkazují na vyprazdňování politického. Politické diskuse, které provázely schvalování uvedených „reformy“, odhalily i obtíže opozičních diskursů formulovat alternativní vize politického a vize, které by se neopíraly o moralizující soudy a hodnocení. Diskursy nezpůsobilosti, „postižení“ a „nepřízpůsobilosti“, se kterými pracují jak pravice, tak levice, jsou toho ilustrativní ukázkou: místo politizace strukturálních nerovností se v debatách setkáváme s politikou studu namířenou

vůči těm, kteří údajně zneužívají sociální pomoc státu (tomuto politickému gestu se neubrání ani levice), či s politikou soucitu a porozumění nabízenou „postiženým“.

Když Ministerstvo práce a sociálních věcí v čele s Jaromírem Drábkem předkládalo svou vizi „sociální reformy“, představovalo ji jako formu administrativně-manažerské úpravy, která má vést především k zefektivnění systému. Navrhované změny v zákonech byly prezentovány jako kroky ke „konsolidaci veřejných financí“, k větší adresnosti státní pomoci („přiblížení služby“) a ke „zvýšení komfortu klienta“.

Státní výdaje budou kráceny snížením nákladů na administraci dávek, nikoli na úkor příjemců dávek. Cílem navržených reformních kroků je zjednodušení systému, jeho zlevnění i zefektivnění, rozšíření možností kontroly a v neposlední řadě také komfortnější postup pro příjemce dávek.

(Tisková zpráva MPSV 17. 5. 2011)

První „balík“ úprav, který vláda navrhovala a který se nejprůměji dotýkal sféry sociálního zabezpečení, zahrnoval nicméně úpravy 16 (resp. 17) zákonů regulujících velmi širokou oblast sociální, zaměstnanecké a zdravotní politiky.⁴ Takto široce pojatý a nesourodý soubor upravovaných předpisů jasně dokumentuje, že mezi jednotlivými zákony zahrnovanými v této úpravě není jiné „logické“ pojítko než „racionalita“ „úspor“ a imperativ kontroly. Mnoho napoví i tisková zpráva ministerstva, která na jedné straně vyzdvihuje „nastavení jednoduššího a přehlednějšího systému vyplácení sociálních dávek“ a na straně druhé upozorňuje, že tento systém také dovolí „snadnější kontrolu vyplácených státních prostředků“. Cíl těchto úprav je rovněž jasně formulován prostřednictvím imperativu dohledu: „MPSV nehodlá snižovat úroveň sociálních podpor, plánuje ale účinně kontrolovat a postihovat jejich případné zneužívání.“⁵ Nicméně jak následující diskuse ukáže, ani deklarované zachování sociálních podpor neodpovídalo skutečně navrhovaným opatřením, neboť „administrativní“ úpravy samozřejmě přinesly reálné změny do systému sociálních opor a vedly k jejich reorganizaci s jasnými dopady na lidi, kteří sociální opory využívají k vyrovnání sociálního znevýhodňování.⁶

Úprava stávajícího systému byla údajně vynucena jeho vnitřním selháváním, tj. neschopností rozeznat ty, kteří sociální oporu „skutečně“ potřebují. A jelikož tak systém (opět údajně) umožňuje „zneužívat“, aby se vysmívali těm, „kteří žijí poctivě a shánějí práci“, je selhání sociálního systému selháním morálním.⁷ Efektivita sociálního systému, jak jí rozumí vládní koalice, se tedy rovná „efektivnějšímu“ rozlišení těch, kdo pomoc *skutečně* potřebují, od těch, kdo se bez pomoci obejdou a jimž stát svou špatně cílenou štedrostí napomáhá k morálnímu selhání, slovy poslankyně Lenky Kohoutové, „nikdy neslibíme *plošné rozdávání čehokoliv bez ohledu na dopad na člověka*“ (Kohoutová, 16. schůze sněmov-

ny, zasedání 8. 6. 2011; zvýraznění autorka), či dokonce od těch, kdo již morálně selhávají a stát a jeho sociální systém „zneužívají“.

Ekvivalentem představy o „skutečné potřebě“ se stává ten, „kdo si podporu zaslouží“: „Sociální reformy [...] mají v první řadě zlepšit způsob toho, jak stát podporuje například *rodiny s dětmi*, jak stát podporuje *poctivé podnikatele a poctivé zaměstnance* [...] ty, kteří skutečně *hledají práci a shánějí ji a nemohou ji sehnat*.“ (zvýraznění autorka)⁸ Tato slova ministra Drábka, kterými v pořadu *Hyde park* České televize vykresloval parametry „reforem“, jasně ukazují, že kategorie „skutečné potřeby“ je definovaná prostřednictvím „skutečných zásluh“, a ty následně pomocí pojmu práce. I „rodiny s dětmi“, nejčastější rétoricky zneužívaná figura diskusí o sociálním systému, je spoludefinována vztahem k (genderované) reproduktivní práci jako zajištění budoucnosti. Zároveň, jak je z tohoto výroku patrné, práce je v debatách o sociálním zabezpečení kategorií, která (spolu)definuje a konkretizuje kategorie (ne)způsobilosti. Jak pravil poslanec Zbyněk Stanjura: „My chceme podporovat ty, kteří si tu podporu zaslouží, kteří za to [závislost na sociální podpoře] *nemohou* [a kteří] [...] žijí poctivě a shánějí práci.“ (Stanjura, jednání sněmovny 8. 6. 2011; zvýraznění autorka)

Představa „úřednické“ úpravy je tak odpovědí kritikům z řad opozice, kteří mluví o „demontáži sociálního státu“ (Antonín Sedá, jednání sněmovny 8. 6. 2011), a hraje roli ve snaze vytvořit dojem, že v navrhovaných a zaváděných změnách nespočívá žádné zásadní přeuspořádání, které by proměnilo morální ekonomii sociálních vztahů, ale jedná se pouze o nápravu vychýlení a nedostatku v systému. Odkazy na administrativní povahu úprav slouží ideji, že změnami nebude narušena jeho stabilita ani nedojde ke změně jeho vnitřních parametrů, nýbrž se jedná pouze o úspory, které dopadnou na ty, jež si „potrestání“ zaslouží, neboť se dopouštěli morálního podvodu a žili na „úkor“ „nás“. Mouffe tvrdí, že převedení diskusí o podstatě sociálních vztahů do jazyka morálky slouží k udržování ideologického konsenzu potvrzujícího status quo; tato vize konsenzu také slouží k navození dojmu, že sociální systém sám o sobě není politikum a jeho obrysy a parametry nejsou výsledkem společenské dohody plynoucí z konfliktů, nýbrž že je odrazem univerzálně platné „morálky“ přerozdělení na základě (morálních) nároků a zásluh.

Do diskursivní škály nároku/zásluhy spadají i systémy posouzení a klasifikace expertních diskursů, které slouží objektivizaci a naturalizaci „postižení“ nebo rasové odlišnosti, a tak jejich depolitizaci a „odspolečnění“. Víru v lepší organizaci posuzování „invalidity“ jako alternativy ke škrtům navrhovaným vládou formuluje opoziční poslankyně Vladimíra Lesenská, podobně jako vládní poslankyně Gabriela Pecková (viz jednání Výboru pro sociální politiku, 2. 11. 2010). Opoziční poslankyně Milada Emmerová dokonce jmenuje (posudkové) lékaře a zdravotnický personál jako autoritativní zdroj vizí vztahu společnosti k lidem s postižením:

[Ve vztahu lékaře a člověka s postižením] by měl být přítomen prostý lidský soucit, solidarita a vžívání se do situace toho člověka, kterého mám svěřeného“ [...], proto je nutné se s těmito odborníky radit, pokud chce vláda i Parlament cokoli měnit včetně tvorby nových zákonů. Jde o konzultaci s lidmi, kteří vykazují dokonalou znalost prostředí díky tomu, že se s nemocnými (sic!) dnes a denně vyskytují v různých rolích.

(Emmerová, zasedání sněmovny, 8. 6. 2011)

Proces posuzování „klientů“, resp. oprávněnosti jejich nároku na sociální podporu, je součástí komplikovaných forem moci, které kombinují jemné formy governmentality a sebedisciplinace i mnohem rudimentárnější formy dohledu (a trestu). Sociální stát pak spoluvytváří moderní identity. Jak poznamenal Zdeněk Konopásek, „[v] předpisech sociálního zabezpečení se jednotliví lidé (mikroaktéři) musejí *poznat*, aniž by se v nich samotný *aparát* (makroaktér) přestal *vyznat*, a naopak“ (Konopásek 1998: 124; zvýraznění v originále). V tomto smyslu „reforma“ sociálního zabezpečení nepředstavuje zavádění změn či nových norem. A tyto momenty „vyznání se“ a „poznání“ sebe samého jsou formulovány v registru morálního hodnocení: „zodpovědný občan“ vs. „(ne)způsobilý občan“ *zaslouženě* požadující podporu vs. „nezpůsobilý/nepřízpůsobilý občan“ *pobírající* podporu neoprávněně.

Kontrola a ověřování oprávněnosti a míry sociální podpory (dávek) je schématem moci, které využívá i genderového řádu a hierarchií produkovaných jeho prostřednictvím. Již sama kategorie „skutečně potřebných“, jejímuž rozboru se blíže věnuji v následující části textu, se opírá o genderované fungování paternalizující státní moci a stejně genderově zatížené pozice pasivního předmětu pomoci. Nicméně systém sociálních podpor je jednou z diskursivních lokací, které zvýrazňují vzájemné propojení kategorie „postižení“ a genderu. Zdaleka nejde pouze o otázky typu „dokázete si sama obléci podprsenku?“ (osobní rozhovor s ženou s postižením), které jsou během rozhovorů s posudkovými lékaři a lékařkami pokládány, aby umožnily posoudit „míru postižení“, resp. „oprávněnosti“ nároku na sociální podporu. Celý režim ověřování nároku a posuzování tělesných (ne)schopností, jak argumentují ve své analýze britské dávky pro lidi s postižením (Disability Living Allowance) Margrit Shildrick a Janet Price (1996; viz také Shildrick 1997), je založen na formách a praktikách disciplinace a sebekontroly těla, které jsou kulturně spojené s formami genderované kontroly těl a genderových performativů a které dopadají zvláště silně na ženská těla.

O genderovém podhoubí využívání kategorie „nepřízpůsobilosti“ svědčí také specifické formy kontroly „sociálně slabých“, „nepřízpůsobilých“, které se odvolávají na představy o normativní rodině, výchově a soukromém životě. Snad nejkriklavější ukázkou této kontrolní funkce sociálního systému podalo virální video dokumentující kontrolu „problémových“ rodin v Litvínově⁹; kontrolu, která byla le-

gitimizována právě tím, že rodiny vybrané k „dohledu“ dostávaly podporu ze sociálního systému. Jinými slovy, jejich „problémovost“ byla konstituována pouze „závislostí na dávkách“. V jemnějších podobách se však intersektace kategorií „nepřízpůsobivosti“ a genderu objevuje i v oficiálních dokumentech vlády. Například v inauguračním prohlášení vlády z roku 2010 se říká:

U všech druhů sociálních dávek, podpor a příspěvků bude jejich výplata podmíněna čestným prohlášením žadatele, *že se bez této podpory z veřejných rozpočtů neobejde*. Výplata pro žadatele bude striktně vázána na *zajištění řádné docházky jeho dětí do školy*.

(Vládní prohlášení 2010; zvýraznění autorka)

V tomto krátkém úryvku se v odkazech na nutnost garance skutečného a oprávněného nároku na sociální podporu ustavuje jak „nepřízpůsobivost“, tak její genderové obrysy, a to deklarováním nutného dohledu nad fungováním rodiny a rodičovství.

Představy o skutečné potřebnosti na jedné straně a zneužívání sociálních dávek na straně druhé, resp. o „postižení“ a „nepřízpůsobivosti“, jsou v rámci vizí „reformy“ jako morální rehabilitace sociálního systému záměrně a strategicky stavěny do vzájemného konfliktu. Ve skutečnosti se o sebe opírají a jsou vzájemně komplementární. Na podzim 2011, kdy senát návrh „reformy“ vrátil k projednávání do sněmovny a kdy probíhaly útoky na romské občany na severu Čech, MPSV vydalo další tiskovou zprávu k sociální „reformě“. V jejím úvodu ministr Drábek spojuje úpravy sociálního systému s „morální reformou“ společnosti, která údajně z těchto změn vyplyne a která – jak se zde implicitně předpokládá – přinese vyřešení „problémů“ s „nepřízpůsobivými“/„nepřízpůsobivostí“: „Sociální nepokoje a s nimi související obavy o vlastní bezpečnost slušných občanů musí být řešeny nejen zajištěním bezpečnosti, ale i nastavením konkrétních opatření, které budou situaci stabilizovat a řešit...“ (Tisková zpráva MPSV 4. 11. 2011; zvýraznění autorka) Konkrétně vyjmenovaná opatření, která mají přispět ke „stabilizaci“ a „řešení“, stojí za citaci: „[Z]avedení veřejné služby pro zachování pracovních návyků, [...] stanovení limitu na doplatek na bydlení, [...] lepší přehled o výši a typu vyplácených dávek sjednocením místa administrace dávek [...]“ (Tisková zpráva MPSV 4. 11. 2011)

Práce jako morální imperativ občanství

Z debat o zasloužení si podpory státu v předcházející kapitole již vyplynulo, že *práce* se stává centrální kategorií a symbolickým základem registru postpolitického „občanství“. Práce nebo snaha si práci najít získává význam jako definiční rys občanství a klíčová charakteristika „slušného“ občana (generické maskulinum je zde zcela namístě), vůči němuž jedině vláda proklamativně vyjadřuje politický závazek. K definování *práce* jako (morálního) parametru občanství se velmi hodí diskurs (ne)způsobivosti a konstruování

binárních opozic mezi „postižením“ a „nepřízpůsobivostí“. Konkrétních příkladů z debat politiků a političek by bylo možné uvést celou řadu, téměř každá debata o navrhovaných změnách ve formách sociální podpory garantovaných státem se implicitně nebo explicitně opírala o lineární rovnici „nárok“ (na sociální oporu) je výsledek „zásluhy“, což je výsledek odvedené „práce“ (či symbolického přitakání imperativu vyjádřeného v této rovnici, tj. hledání zaměstnání či nastoupení „veřejné služby“). Nicméně téměř každá citace tohoto pravidla „slušného“ občanství byla formulována prostřednictvím kategorie (ne)způsobivosti, podle situace definované genderovým řádem či odkazem k „postižení“ nebo „nepřízpůsobivosti“.

V pořadu *Hyde Park* České televize v srpnu roku 2011, prvním, který Česká televize vysílala k tématu „úsporných politik“ nově zvolené a nastupující vlády, prohlásil ministr Drábek následující: „Ale toto tak přeci není. Neděle tu společnost. Lidé jsou buď takoví, že chtějí pracovat, nebo nechtějí pracovat, a vůbec nezáleží na tom, jestli jsou Romové, nebo Neromové.“¹⁰ Dlužno podotknout, že toto odmítnutí diskriminace Romů při hledání zaměstnání ministr pronesl po přímém vstupu romského muže, který právě tuto situaci z vlastní zkušenosti (i zkušenosti přenesené) popisoval, ministr v tomto okamžiku z mocenské pozice popřel zkušenosti společenského zneuznání. Současně ovšem definoval práci jako symbolickou hranici občanství. Podobně definuje práci jako symbolický práh příslušnosti ke společenství i poslankyně Kohoutová, jejíž výrok zároveň ilustruje onen konstruovaný kontrast mezi „postižením“ a „nepřízpůsobivostí“.

Hovoříme tady o restrikcích. Ano, o nich hovoříme, ale my hovoříme o *restrikcích pro ty lidi, kteří se vyhýbají práci*, pro ty lidi, kteří neplatí své dluhy, kteří se s nimi nechtějí vyrovnat. A *jestliže někdo nechce pracovat, a může*, tak pak samozřejmě tento člověk asi nemá mít to, *co ten člověk, který je sice třeba zdravotně postižený, pracuje nebo jakýmsi způsobem mu cosi dorovnáváme*. My se tady bavíme o lidech, kteří se sami vyřazují ze společnosti, protože nechtějí. *Oni cosi nechťejí*.

(Kohoutová, zasedání sněmovny 8. 6. 2011; zvýraznění autorka)

Práce (a naplňování morálního imperativu k práci) je podle slov ministra Drábka hlavním kritériem, které člení společnost a podle kterého by se měly napříště orientovat sociální systémy. Ještě radikálnější jsou slova poslankyně Kohoutové, „nepracovat“ znamená neplnit závazek vůči společnosti, což se rovná symbolickému „neplacení dluhů“, a tedy porušení morálního závazku mezi jedincem a společností. „Nepracovat“ znamená *dobrovolně* se „vyřadit ze společnosti“, nepracovat znamená „cosi nechťit“, kde *cosi* je nárok na společenské uznání vyjádřené přerozdělením sociálního systému.

Oba řečníci tak definují práci jako symbolickou hranici příslušnosti ke společenství, jako podmínku uznání a potažmo i samotného občanství. Práce (resp. její specifické

podoby jako práce produktivní, nikoliv reproduktivní; práce placená, nikoliv neplacená či neformální...) je považována a prezentována jako nezpochybnitelná *morální* hodnota, na které stojí konsenzus o morální ekonomii. Jinak řečeno, způsob, jakým se politické debaty o „úsporném“ řešení sociálního systému opírají o zcela jednoznačně moralizující vizi práce, je ukázkou postpolitické argumentace par excellence: politický prostor obsadily vize morálky, které znemožnily vyjednávání parametrů a pravidel sociální spravedlnosti i diskuse o strukturální povaze chudoby, zneuznání a znevýhodnění. Cílem úprav, které vláda prosazovala, není narovnání strukturálních nerovností, nýbrž morální narovnání a rehabilitace jedince (viz neustálé diskuse o nutnosti „přinutit cikány pracovat“). Jak poslankyně Kohoutová tvrdí, základem správně „nastaveného“ sociálního systému je schopnost „reformovat“ jedince k naplnění morálního předpokladu občanství, tj. k práci.

Tato „reformní vize“ se naplno odhalila v návrzích a obhajobách jednoho z hlavních „nápravných“ institutů „úsporné reformy“, veřejné služby.¹¹ Jak v rozpravě v Poslanecké sněmovně pronesla poslankyně Ivana Řápková, jedním ze znaků úspěchu tohoto aparátu bylo, že „někteří lidé poprvé ve svém životě museli pracovat“ (Řápková, zasedání sněmovny 8. 6. 2011). To, že veřejná služba je formou foucaultovského principu „dohlížet a trestat“ a veřejnou performancí práce a zásluhy jakožto principu občanství, je patrné z podmínky prosazené vládou: „Pokud žadatel o dávku pomoci v hmotné nouzi odmítne nebo zmaří vykonávání veřejné služby, nebude považován za osobu v hmotné nouzi.“ (Řápková, op. cit.)

Na obhajobě institutu veřejné služby vidíme, jak se prostřednictvím pojmů a kategorií morálního hodnocení reformují obrysy sociálního systému a vize sociální spravedlnosti. Sociální stát během své historie poznal různé podoby a struktury přerozdělování, většina ale vycházela z principů solidarity a z principu přenesení nákladů a finančního zatížení z jedince na společnost a na kolektivně vytvářené zdroje. Tento princip je zpochybňován tlaky na privatizaci a individualizaci zodpovědnosti (a závazků). Navíc byly v debatách minulých let vize sociální spravedlnosti silně moralizovány. Práce slouží jako morálně těžko zpochybnitelná hodnota, kterou diskurs pravice umně využívá ke zpochybnění principů sociální solidarity, postavených na *strukturálním* porozumění společenským mechanismům, a k jejich reformulování pomocí personifikovaných a privatizovaných vztahů mezi „spoluobčany“ (ministr Drábek), či dokonce, jak ve své interpretaci záslužnosti veřejné služby přednesl ministr Kalousek, mezi archaizovanými vazbami sousedské komunity.

Považuji za naprosto normální, že [příjemce dávek] svým spoluobčanům alespoň částečně přispěje na to, že se na něj skládají, tím, že se snaží odvést nějakou práci, která má svůj smysl...

(Drábek, schůze sněmovny 8. 6. 2011)

Není to poprvé, co při diskusích na toto téma [veřejná služba] slyším, jako kdyby bylo ostuda zametat. Jako kdyby byla nějaká podřadná a nějaká lepší práce. Já jsem přesvědčen, že [...] [j]e jenom špatně vykonávaná práce. Ale určitě není žádná práce podřadná. Ani na mladá, ani na stará kolena bych se nestyděl dobře zametat chodník svým sousedům, kteří mi vydělávají na podporu. Na tom opravdu není nic ostudného.

(Kalousek, schůze sněmovny 8. 6. 2011)

To je zásadní posun a jeden z rysů a důsledků postpolitiky, sociální systém je zde diskursivně přehodnocován ze systému společné a průběžně budované sítě podpor, které mají vyrovnávat strukturální nerovnosti či situace prekarity, na vlastně individualizovaný systém sousedské výpomoci, který funguje na principu morální směny práce a zásluhy. Například podpora v nezaměstnanosti je v řádu této racionality převedena na systém směny výpomoci: ty mi přispěješ na dávky a já ti za to zametu chodník.¹²

Práce, resp. možnost směnit práci, je, jak konstatuje Robert McRuer, tou symbolickou hranicí, která v moderních společnostech odděluje „postižené“ od „zdatných“ (McRuer 2012: 469). Práce je tedy jednou z kategorií, vůči níž a jejímž prostřednictvím se „postižení“ definuje, a jak budu argumentovat níže, práce jako morální imperativ také definuje „postižení“ jako jednu z výjimek; nicméně, jak také ukázu, jako výjimku, jež zároveň stvrzuje zneuznání a marginalizovanou pozici. Následující prohlášení poslankyně Kohoutové v kontextu debat o diskriminaci lidí s postižením na trhu práce výmluvně ilustruje tuto překerní pozici „postižení“.

Potřebujeme obecně prohloubit povědomí o tom, jak vypadá korektní zaměstnávání osob se zdravotním postižením, potřebujeme více vzdělávat jak zaměstnavatele, tak zaměstnance z řad osob se zdravotním postižením o tom, že mohou pracovat, *dokonce mají pracovat*. Máme všechny sociálně slabé skupiny učit, že *pracovat a nebýt závislý na společnosti je vlastně slušností*.

(Kohoutová, schůze sněmovny 8. 6. 2011; zvýraznění autorka)

Prohlášení, které se zdánlivě otevírá tolik potřebné kritice současných forem využívání či zneužívání práce lidí s postižením a diskusi o segregaci lidí s postižením na pracovním trhu a o jejich institucionalizované diskriminaci, však systémovou kritiku opomíjí a záhy se mění na tentýž vzkaz jedinci, který se v těchto debatách neustále opakuje: otázka fungujícího sociálního systému je otázkou slušnosti a individuálního plnění povinností, tj. práce. Opakuje se zde morální imperativ, který definuje přijímání státní podpory jako moment výjimečný a dočasný, neboť morální krédo velí, že „závislost“ je „neslušná“¹³. Podpora ze sociálního systému se stává morálně překerním výjimečným stavem, dluhem vůči společnosti, který je nutno odčinit „prací“. V jednom diskursivním gestu jsou strukturální nerovnosti (nemož-

nost najít zaměstnání, vykořisťovatelské vztahy, diskriminace v zaměstnání) bagatelizovány jako otázka „slušnosti“, a slova poslankyně tak pouze potvrzují hegemonní morálku práce, která utužuje jak řád způsobilosti, tak rasistické ideje o práci jako základu občanství. Strukturální nerovnost je přeložena do jazyka individuální morálky. Navíc tento výrok využívá příkladu lidí s postižením k interpelaci „všech sociálně slabých skupin“. Jestliže, jak níže argumentuji, jsou právě lidé s postižením jednou ze sociálně marginalizovaných skupin, které jsou konstruovány jako morálně ospravedlnitelná výjimka vůči závazkům občanství, jsou zde také konstruováni jako skupina, jejímž prostřednictvím je možno symbolicky vylučovat „nepřizpůsobivé“ jako ty, jejichž porušování společenských pravidel je nepřijatelné.

Slova poslankyně Kohoutové (jejíž výroky se v této stati objevují vícekrát) je sice možné považovat za vyjádření individuálního politického názoru, ale tento pohled je zjednodušující. Za produktivnější považuji chápat tyto názory (a jejich evidentní limity) jako odraz obecnějšího rysu, který odkazuje na depolitizaci politické diskuse a chybějící diskursivní prostor ke střetu politických vizí. Koneckonců ani politická levice, jak blíže ilustruji v další podkapitole, nebyla schopna nabídnout alternativní vize společenské solidarity, které by byly schopny soutěžit s „úspornou morálkou“ vládní koalice. Je také potřeba podotknout, že poslankyně Kohoutová byla jednou z mála političek a politiků, kteří v diskusích o sociálním systému vůbec téma „postižení“ otevírali. O to vážnější a bolestivější dopady ale její pozice založená na liberálním humanismu a soucitu může mít.

Kategorii „postižení“ je navíc, jak je vidět z dalších výroků poslankyně Kohoutové, možno k utvrzení morální závaznosti práce využívat různě. Například odkazem na „práci pro ně“ lze uzavřít prostor pro politické diskuse jakožto plané a zbytečné maření času a neproduktivní „obstruování“:

Tak tady zbytečně neobstruujeme. Já chápu, že to samozřejmě potřebujete, ale pojďme pracovat, a pojďme pracovat *ve jménu těch lidí* [lidí s postižením, KK]. [...] Nemaťte tady lidi, pojďme pracovat, a pojďme skutečně pracovat *ve jménu a ve prospěch našich lidí*. (Potlesk z pravé části sálu.) (Kohoutová, schůze sněmovny, 4. 5. 2011; zvýraznění autorka)

Jindy slouží idea práce k devalvací soutěžícího názoru a k přivlastnění si morální legitimacy pro argument vlastní. Opět promlouvá poslankyně Kohoutová: „Nevím, jak vy, ale já každý týden jsem mezi těmi lidmi. *Já dokonce pro ně pracuji!*“ (Kohoutová, schůze sněmovny, 4. 5. 2011; zvýraznění autorka)

Následující kapitola sleduje, jakým způsobem vytvoření morálních pozic, v tomto případě kategorie „těch, kteří si sociální podporu skutečně zaslouží“, efektivně znemožňuje skutečné politické vyjednávání o principech sociální solidarity a diskusi o mechanismech znevýhodňování a exkluze. Příznačná je v tomto ohledu skutečnost, že političky

a politikové v debatách o „reformách“ netematizují ani formy, důsledky a příčiny sociální prekarity, ani principy solidarity a přerozdělování. Postpolitika neustále zmenšuje prostor pro artikulování vizí „sociální“ i pro různé interpretace historie i budoucnosti. V takzvané postsocialistické zóně, kde jednoduchá „antikomunistická“ (či „antisocialistická“) rétorika stále dokáže bez většího úsilí uzavírat prostory pro promyšlení jiných variant sociálního, má téměř plynulý přechod ze státního socialismu do neoliberálního znevážení veřejného a státního snad ještě zásadnější dopad na formy politického uvažování a uvažování o politice než v kontextu tzv. západním (srov. Kolářová 2014). Zaměřím se proto na „moralizaci“ politického ustavovanou pomocí kontrastů mezi obrazy „nepřizpůsobivých“, kteří hrozí nabourat morální ekonomii celého systému, na straně jedné a „potřebných“ na straně druhé. Jak ukázala předchozí diskuse, rétorická legitimizace „reforem“ sociálního systému se opírala o dvě klíčové kategorie (a jejich binární konstelace): „postižení“, které si z titulu nezaviněné nezpůsobilosti „zaslouží“ sociální zajištění, a „nepřizpůsobivost“, ztělesněná „Švej[ky], co hodují, když jim druhý půjčují“ (Miroslav Jeník, 16. schůze sněmovny, 4. 5. 2011). Nyní se soustředím na to, jak se kategorie „postižení“ využívá jako administrativní, ale zároveň i *morální* kategorie a jakou roli hraje při legitimizaci neoliberálních transformací a redukci sociálního.

Status výjimky: „ti nejslabší“ a „ti, co si sami nepomohou“

[K]aždý z nás musí být dostatečně odpovědným člověkem a přenést (sic) odpovědnost za svůj vlastní život. My nemůžeme vytvářet neustále bezedný sociální systém pro kohokoli [...]. My musíme myslet na ty, kteří skutečně tu pomoc potřebují, a to jsou právě například osoby se zdravotním postižením (Kohoutová, schůze sněmovny, 4. 5. 2011)

Já jsem si myslel, že normální pravicová strana uznává to, že jsou lidé, kteří si prostě pomoci nedokážou. Nejsou pouze zneuživatelé dávek. (Zaorálek, schůze sněmovny, 8. 6. 2011; zvýraznění autorka)

Odkazy na „ty nejslabší“ a „sociálně nejpotřebnější“ se staly stálou řečnickou figurou v diskusích o sociálním zabezpečení a státní zodpovědnosti, a to bez ohledu na konkrétní politickou příslušnost mluvčích, jsou stálíci ve výrocih politické pravice i levice. Vyjádření jako „ti, kteří se nemohou bránit“, „ti, co si sami nepomůžou“ nebo také „ti, kteří si prostě pomoci nedokážou“ zdůrazňují pasivitu a zranitelnost skupin, na něž mluvčí odkazují. Skutečnost, že se tato kategorie a metafora sociální nesoběstačnosti (a svého druhu nezpůsobilosti) objevuje v celé škále politických diskursů, odkazuje jednak na její obsahovou vyprázdňenost, ale

především na její strategickou a strukturální roli v diskusích o sociální a sociálních systémech, resp. sociálnosti systému. O ideologizované roli figury „ti nejpotřebnější“ vypovídá i ustálenost referencí, které tyto „nejslabší“ popisují: „maminky s dětmi“ (popřípadě „rodiny s dětmi“), senioři a „osoby se zdravotním postižením“. Všechny tyto skupiny se v politickém diskursu stávají zástupnými metaforami odkazujícími k představám o sociální zranitelnosti a (dočasné) nezpůsobilosti být plně samostatným občanem, nezpůsobilosti, která vyžaduje ochranu státu. Zároveň mají odkazy k „nejslabším“ důležitou ideologickou funkci, neboť stvrzují konsenzus (a vědomí o něm) o míře sociální zodpovědnosti. Zde se totiž nevyjednává, zda máme mít sociální stát či nikoliv, nýbrž jaká má být míra sociální solidarity. Právě v momentech nového vyjednávání míry, podoby a podmínek sociální solidarity v její postpolitické podobě hrají odkazy k zachování podpory „těm nejslabším“ důležitou roli, neboť mají potvrdit, že ve skutečnosti k žádné demontáži sociálního státu nedochází, ale dochází pouze k jeho „morálnímu“ narovnání, aby se těmto „skutečně potřebným“ dostalo podpory, kterou „potřebují“ a kterou si z pozice své zranitelnosti „zaslouží“. Rétorické figury „nejslabších“ tedy napomáhají k udržení zdání konsenzu o vzájemné zodpovědnosti sdílené společností v momentech, kdy konkrétní kroky státní politiky zásadně redefinují podmínky sociálnosti. Paradoxně právě strategické využívání kategorie „nejslabších“ dovoluje vyhnout se politickým sporům o formách spravedlivého přerozdělování, o mechanismech sociálního vyloučení a o podobách asistence, jež by tyto formy strukturálního vylučování mohla překonat. A jak dále ukazují, kategorie „postižení“/nezpůsobilosti se tak pro současné podoby postpolitiky stala jedním ze strategicky důležitých *administrativních* kritérií, které však mají silnou přidanou *morální* hodnotu.

Pozici „postiženého“/„nezpůsobilého“ subjektu v rámci systémů sociálního zabezpečení sociálního státu a v rámci vizí morální ekonomie, o kterou se tyto systémy opírají, popsala již v 80. letech Deborah Stone v knize *The Disabled State* (Stone 1984). Stone ukazuje na to, že tradice sociálního státu navazuje na historicky ustavenou kategorii sociální provize, a konsoliduje tak dva paralelní systémy přerozdělování, které jsou založeny na odlišných normativních kategoriích: základem jednoho je odměna za práci, principem druhého pak potřeba nebo nedostatek. Obě schémata jsou sice vzájemně komplementární, ale i vzájemně vylučná a hierarchicky uspořádaná. Základním principem přerozdělování zůstává práce, resp. její komodifikace a směna v rámci oběhu kapitálu, redistribuce na základě potřeby (a nikoliv odvedené práce) je – a musí zůstat – schématem pouze doplňkovým. Mezi oběma systémy je již z definice symbolický konflikt, a tak vyvstává nutnost ohraničit schéma redistribuce vyjmuté z imperativu zásluhy (práce) prostřednictvím kontroly a silného disciplinačního dohledu. Jak jsem se snažila ilustrovat v předcházející podkapitole, argumentace legitimizující tzv. re-

formy sociálních výdajů se opírala právě o argument nutné rehabilitace údajně pokřivené hranice mezi oběma redistribučními systémy.

Analýza Stone je podnětná, protože otevírá cestu pro uvažování, jakým způsobem moderní stát využívá „postižení“ (a potažmo „nepřízřusobivost“) jako kategorii pro definování normativních parametrů systému sociálního přerozdělování a spravedlnosti. Provokativnost jejich tezí spočívá v obrácení perspektivy na konsenzus o sociálním zabezpečení. Jak se z jejího rozkladu strategičnosti kategorie „postižení“ jeví, přerozdělení založené na potřebě (*need-based paradigm*) a „na postiženém subjektu“ jako jeho ukázkovým příjemci není ani tak výsledkem sociálního konsenzu o sociálním smíru a spravedlnosti, jako spíše klíčovou kategorií, která napomáhá tento konsenzus tvarovat a definovat. „Postižení“ slouží jako výjimka, která neohrožuje, naopak utvrzuje platnost nastaveného kritéria sociální podpory prostřednictvím směny práce a výkonu. Silně paternalizující a veskrze stigmatizující morální registr apelativů jako „ti nejslabší, kteří skutečně potřebují, neboť si sami nepomůžou“ je využit k znovustavení morálního závazku k osobní a individualizované zodpovědnosti. Navíc, přestože je „postižený subjekt“ odkázán do trvale překerní pozice a je opakovaně nucen podrobovat se nové klasifikaci, rediagnóze a přezkušování stupně nezpůsobilosti a nesoběstačnosti, formálně a administrativně je vymezen a konstruován jako příjemce privilegia, které spočívá ve vyvážení z povinností, jež normativ zodpovědného občana uvaluje na ostatní. Představa o privilegiu se odráží i ve formulacích, které mluví o „výhodách“ pro lidi s postižením, ale i v jemnějších formulacích jako „speciální potřeby“, „speciální“ formy zabezpečení apod. Stone také upozornila na to, že využívání rétorické figury „lidí se zdravotním postižením“¹⁴ jako administrativní kategorie vyjmuté z nároku „způsobilého“ občanství ve skutečnosti znovu utužuje stigma spojené s tělesnou a mentální jinakostí, a ač dovoluje (často minimální) transfery v přerozdělování sociálních prostředků, zároveň se podílí na vytváření a udržování forem zneuznání. To se ukazuje na několika vzájemně propojených úrovních. Vládní strany například užívají v rétorice „reformy“ lidi s postižením jako ztělesnění těch, kdo sociální podporu „skutečně potřebují“ a také si ji „zaslouží“, ve skutečnosti však měla „reforma“ zásadním způsobem dopadnout právě (i) na lidi s postižením. Diskurs výjimky potom konstruuje kategorii „postižení“/nezpůsobilosti jako právě tu, pomocí níž dochází k obnovení společenského konsenzu o hranicích sociálního.

Jestliže návrhy „reforem“ sociálního systému zásadně redefinovaly vize sociálního, odkazy na „nejslabší“ a „postižené“ (a jejich definiční protiklad k „nepřízřusobivosti“) sloužily k obnovení (zdání) konsenzu a zachování sociální sítě. Jak ukazují v dřívější analýze, sentimentální politika, která se mobilizuje kolem kategorie „postižení“ v době „krize“, umožňuje právě toto symbolické zahlazení konfliktu (Kolářová 2012b).

Cynismus konsenzu

Konstruování „postižení“ jako výjimky z morálního pravidla individualizované zodpovědnosti je však hluboce cynické. Cyničnost diskursu výjimky se v kontextu analyzované „krize“ projevovала na několika různých úrovních. Za prvé, diskurs výjimky sloužil ke zneviditelnění skutečnosti, že se – přes veškerá politická ujištění o opaku – velká část „úsporných“ opatření týkala právě sociálních kompenzací a podpor určených lidem s postižením. Za druhé, diskurs výjimky dovoluje vidět formy kompenzace, které by měly vyrovnávat obtíže se sociálně a kulturně konstruovanými bariérami v plné občanské participaci, spíše jako charitativní dobrodini společnosti nebo jako, jak to formuloval ministr Drábek, „nadstandardní příspěvky“. ¹⁵ A jako takové je lze kdykoliv odvolat či přehodnotit v momentě, kdy je nutné „šetřit“. Za třetí, tento diskurs cynicky pomáhal udržovat zdání o funkční síti sociálních podpor a zázemí pro všechny, „kteří ji skutečně potřebují“. Tato představa vede jednak ke zpětnému potvrzení řádu nezpůsobivosti, který zakládá zneuznání „postižení“ a „postiženého“ života, a trvale tak zbavuje lidi s postižením přiznání plného, *způsobilého* občanství, a jednak k potvrzení interpelace tohoto řádu na každého z nás.

A konečně za čtvrté, v rámci silně moralizujícího diskursu o krizi bylo velmi snadné umně manévrovat s výjimečným postavením „sociálně nejslabších“ a „postižených“ pro účely rasistického diskursu „nepřízpůsobivosti“ a stigmatizaci „černých pasažérů“. Výsledný dojem (morálního) konfliktu mezi sociálními skupinami „potřebných“ a „profitérů“ je krutým produktem diskursu výjimky. Prostřednictvím zdánlivého konfliktu mezi dvěma (či více) skupinami, které jsou všechny ve skutečnosti vystavovány formám symbolického zneuznání a marginalizaci, se daří externalizovat skutečný konflikt. To, že se na demonstraci lidí s postižením proti „reformám“ sociálního systému na jaře 2011 v davu, který pojila sdílená zkušenost společenského znevýhodnění normativem tělesné/mentální zdatnosti (*ableism*), tedy v davu, kde společně demonstrovali „bílí“ i „romští“ lidé s postižením, objevil i transparent deklarující rozhořčení nad škrty pomocí protiromského hesla „Fero Čorka o dávky nepříjde“ (srov. Kolářová 2012b), ukazuje na (částečný) úspěch hegemonního diskursu, který zdání konfliktu mezi „postižením“ a „nepřízpůsobivostí“ potřebuje.

Na představených ukázkách je možné sledovat, jakým způsobem dochází k neutralizaci politických otázek a jejich nutně kontroverzní povahy (musí být kontroverzní, neboť se dotýkají základních principů nerovnosti a mechanismů privilegia) pomocí odkazů na zdánlivě univerzální a univerzálně sdílené a nezpochybnitelné morální hodnoty humanismu a liberalismu. Konsenzus o tom, že kapitalismus (resp. jeho neoliberální forma) je nevyhnutelné, a tedy optimální společenské uspořádání, je výrazem postpolitického vyprázdnění politiky.

Za cynický výsledek diskursu výjimky můžeme ovšem považovat i opomíjení kategorie „postižení“ v rámci kritických a politicky alternativních diskursů, o kterých jsem se zmi-

ňovala v úvodu textu. Jedním z vysvětlení, proč se žádná z kritických platforem nevěnovala vztahu „úsporných politik“ a sociálního vyloučení lidí s postižením, může být přesvědčení o tom, že se lidem s postižením – díky jejich výjimečnému postavení – dostává (alespoň základní) sociální opory. V tomto kontextu je možné odkázat na práci Davida Stucklera a Basu Sanjayeho (2013) nebo již uvedené studie organizace Demos, které ukazují, že „úsporné politiky“ mají výrazné dopady na (mentální i fyzické) zdraví a blahobyt celé populace. Důležitost jejich analýz spočívá v rozklíčování a zmapování dramatických důsledků, jež kvůli zdánlivě malým a nedramatickým „úsporným opatřením“ mohou mít i banální zdravotní problémy: i nepatrné poplatky za péči mohou znamenat bariéry, kterou vedou k neléčení původně relativně nezávažných zdravotních neduhů, jež ovšem v čase a v kombinaci s dalšími nemocemi mohou vést k mnohem závažnějším onemocněním, či dokonce úmrtí (srov. Povinelli 2008, 2011). Stuckler a Sanjaye tak považují „politiku úspor“ za novou podobu biopolitické distribuce (ne)schopností, morbidity, života a smrti. A jak také Stuckler a Sanjaye dokumentují, tato biopolitika „úsporných opatření“ dopadá zásadněji na životy lidí, kteří jsou již „chronicky“ vylučováni ze společnosti a vystavováni sociálnímu zanedbávání. Podtitul Stucklerovy a Sanjayeho knihy ostatně dopady „úspor“ v sociální oblasti pojmenovává bez obalů jasně: „úsporné politiky zabíjejí“.

Proti krizi

Jestliže je „krize“ pouze jednou (a vyhrávající) interpretací historického momentu (srov. Hrubec, Uhde 2010), nutně se musíme ptát, jakou roli hrají v assembláži diskursů o krizi naše vlastní promluvy (výzkum) a zda i kritické reflexe „krize“ paradoxně nepřispívají k valorizování a posilování „krizových“ signifikací. Do jaké míry zkoumáním „krize“ přistupujeme na takový druh zkoumání sociálního, který si klade pouze určité otázky, a tím produkuje i vlastní zámky: oblasti nevysloveného či nepojmenovatelného? Pro intersekcionalní feministické teorie je jistě nezbytné rozvíjet kritické reflexe důsledků „krize“, nicméně jako problematické, zvláště pro zkoumání forem společenského vyloučení, zneuznání a marginalizace, může být definování „krize“ jako události akutní, která se vymyká každodennosti a režimu pravidelnosti.

Z této skeptické poznámky vyplývá tato úvaha: je možné, že soustředění se na „krizi“ paradoxně odvádí pozornost od sociálních konfliktů, které mají spíše dlouhodobý, pomalý ráz nebo se jinak vzpírají označení krize? Je možné, že diskursem krize nastolený obraz akutního společenského konfliktu odvádí pozornost od forem sociální prekarity a zanedbání, které nevolají po „krizovém řešení“, probíhají nikoliv (pouze) akutně, ale (především) dlouhodobě a „chronicky“ a v důsledku své „chronicity“ ¹⁶ se stávají naturalizovanými a neviditelnými, tak jak jsou vstřebávány do podstaty sociálních vztahů a jejich dynamiky. I to vyplývá z předchozí diskuse. Strategické využívání obrazů „postiženého“ a „nepřízpůsobivého“ subjektu (a jejich intersekcce) v rámci diskusí

o „krizovém řešení“ je jednou z konkrétních ukázek toho, jak „krize“ překrývá chronické nerovnosti a zneuznání. Nejenom že se kategorie „postižení“ rétoricky využívá ke znevíditelnění skutečných dopadů „krizových opatření“ na lidi s postižením a zároveň k legitimizaci rasistického diskursu zneuznání, ale také efektivně uzavírá diskursivní prostor pro artikulování jiných než „akutních“ forem znevýhodnění a diskriminace, tedy forem nerovností, které zásadně a trvale definují životní (ne)šance, (ne)kapacitu a (ne)vitalitu „postižených“ a „nepřízpůsobivých“.

Lauren Berlant vyjadřuje podobnou rezervovanost vůči konceptu krize a jeho analytické přínosnosti. Berlant říká, že „vědkyně a aktivistky často ve snaze pochopit [...] podmínky dlouhotrvající deprivace pokrývají obraz trvání a rozsah situace tím, že nazývají krizí to, co je a bylo součástí života zkoumané populace, která popisovanou situaci vnímá jako běžné podmínky svého života“ (Berlant 2007: 760). Krize potom pro Berlant znamená spíše „krizi v úsudku“, neboť neodkazuje na povahu zkoumaného, ale na představy výzkumnice (Berlant 2007: 760; srov. také Berlant 2011). Jako alternativu modelu „krize“ Berlant navrhuje koncept pomalé smrti (*slow death*), jehož pomocí se snaží zachytit způsoby, jakými je životní síla, vitalita a energie jednotlivců i určitých skupin odčerpávána a využívána (globálním) kapitalistickým systémem ku prospěchu již privilegovaných skupin obyvatelstva (Goodley, Lawthom, Runswick-Cole 2014). Prostřednictvím tohoto konceptu je ale možno konceptualizovat i zóny zneuznání a trvalého, chronického zanedbávání, jež spočívá „pouze“ v logice základního zabezpečení, které dovoluje přežít, ale nedovoluje prosperovat, rozvíjet kapacity, schopnosti a životní šance. „Smrt“ je zde možné chápat nejen ve smyslu biologického opaku života, ale spíš jako binární opozici humanistické normativnosti „života“ coby potenciality, vitality, budoucnosti a transcendentální hodnoty; praktiky a způsoby využívání síly a práce či chronického zanedbávání mají společnou právě onu logiku zneuznání hodnoty prostřednictvím normativního hodnocení „kvality života“, který má ještě cenu.

Také Elizabeth Povinelli (2008, 2011) promlouvá o chronicitě sociálního zanedbávání. Spíše než utrpení spojené s katastrofami, nečekanými událostmi a „krizemi“ Povinelli za východisko svého teoretického rozkladu o feministické etice a pozdně liberálních podobách sociální (ne)spravedlnosti volí ty formy utrpení a strádání, které jsou „každodenní, chronické, kritické a akumulované v čase“ (Povinelli 2008: 511). Podobně jako Berlant, a snad ještě radikálněji, tak poukazuje na to, že formy zanedbávání, vyloučení a sociálního „zřeknutí se“ (*abandonment*) nejsou „krizí“ ve smyslu své výjimečnosti a vyhrocenosti, ale přesně naopak základním stavebním prvkem, na kterém stojí morální ekonomie sociality a prosperity v pozdně liberální společnosti.

Povinelli tvrdí, že formy prosperity, zdraví, štěstí a životních možností určitých sociálních skupin jsou přímo podmíněny formami nezdraví, strádání a chudoby „druhých“. Nutí nás tak k rozpoznání toho, že „moje štěstí je ze své

podstaty svázáno s [jejím] neštěstím; moje tělesné blaho je součástí obecnější korporeality, v jejímž rámci je [její] fyzické strádání životně důležitým orgánem“ (Povinelli 2008: 511). Povinelli samozřejmě nejde o morální odsouzení možností, které vedou k individuálnímu zakoušení štěstí, naplnění či (tělesného/mentálního) blahobytu, ale o popsání strukturální logiky biopolitického a jinak mocenského využívání vitality „těch druhých“. Etický nárok, který Povinelli vyjadřuje vůči feministickým teoriím, volá po reflexi toho, jak individuální životní projekty souvisejí se sociálními strukturami privilegií a znevýhodnění.

V kritice neoliberálního zachycení krize formuluje Ondřej Slačálek tezi o „implozi budoucnosti“, jíž popisuje kolaps neoliberálního slibu optimistických zítřků (srov. koncept „krutého optimismu“ Lauren Berlant 2011). Přes svou inspirativnost tyto teze nereflektují to, že příslib „zítřka“ či budoucnosti je již sám o sobě vyjádřením privilegia. Imploze budoucnosti i krutý optimismus budoucího se může týkat pouze těch subjektů, kterým byla budoucnost již dříve přislíbena symbolickým uznáním prostřednictvím způsobitého občanství a plnohodnotného lidství. Slačálek citovaný výrok Vladimíra Holana „Co je to vlastně budoucnost? Bylo jí tolik, že už byla.“ (Slačálek 2012: 93) to velmi dobře vystihuje. Budoucnost pro některé subjekty už byla, zatímco pro jiné ještě nenastala. Současný okamžik „krize“ znamená nikoliv její implozi, ale další chronické oddálení. Holanova slova samozřejmě odkazují k vyčerpanosti ideologizovaných vizí nadějných a zářných zítřků. Přesto existují modalita života, které nejsou uznány jako „plnohodnotné“, jsou tu životy, které nejsou nadány symbolikou budoucnosti, životy „postižené“, „nepřízpůsobivé“ nebo jinak abnormální a narušující ideologickou představu homogenosti společnosti a kolektivního těla české společnosti. S mírou jisté nadsázky, pro Romy, lidi s postižením, migrující a nově příchozí, pro osoby, jejichž identifikace nesplňují normy genderové srozumitelnosti, pro lidi staré a mnohé další budoucnost stále ještě nenastala.

Literatura

- Berlant, L. 2007. „Slow Death (Sovereignty, Obesity, Lateral Agency).“ *Critical Inquiry*, Vol. 33, No. 4: 754–780, <http://dx.doi.org/10.1086/521568>.
- Berlant, L. 2011. *Cruel Optimism*. Durham: Duke University Press.
- Cviková, J. (ed.). 2009. *Spravedlivosť v rodových vzťahoch. Rozdeľovanie (nielen) zdrojov*. Bratislava: Aspekt.
- Cviková, J. (ed.). 2010. *Rodová perspektíva v ekonómii mocenských vzťahov*. Bratislava: Aspekt.
- Goodley, D., Lawthom, R., Runswick-Cole, K. 2014. „Disability and austerity: beyond work and slow death.“ *Disability & Society*, Vol. 29, No. 6: 980–984, <http://dx.doi.org/10.1080/09687599.2014.920125>.
- Hasmanová Marhánková, J. 2013. *Aktivita jako projekt: diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek*. Praha: Sociologické nakladatelství.

- Hauser, M. (ed.). 2007. *Sociální stát a kapitalismus*. Praha: Svoboda Servis.
- Hrubec, M., Uhde, Z. 2010. „Od paradoxů ke krizi. Sociální a feministická kritika.“ Pp. 4–12 in Sokačová, L. a kol. *Krise jako nový začátek, nebo promarněná šance?: genderové aspekty finanční krize*. Praha: Gender Studies.
- Kafer, A. 2013. *Feminist, Queer, Crip*. Bloomington: Indiana University Press.
- Kolářová, K. (ed.). 2012a. „Tělesná jinakost, ne/způsobnost, „postížení“, hendikep... K politice překladu a teoretickému vymezení pojmů.“ Pp. 41–64 in K. Kolářová (ed.). *Jinakost – postížení – kritika: Společenské konstrukty nezpůsobnosti a hendikepu. Antologie textů z oboru disability studies*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kolářová, K. 2012b. „Affective Politics of Disability Shame in the Times of Neoliberal Exceptionalism.“ Pp. 263–80 in Mesquita, S., Wiedlack, M. K., Lasthofer, K. (eds.). *Export-Import-Transport: Queer Theory, Queer Critique and Activism in Motion*. Wien: Zaglossus e.U.
- Kolářová, K. 2014. „The Inarticulate Post-Socialist Crip. On the Cruel Optimism of Neoliberal Transformations in the Czech Republic“ *Cripistemologies. Special Issue of The Journal of Literary & Cultural Disability Studies*. Vol. 8, No. 3: 263–280, <http://dx.doi.org/10.3828/jlcs.2014.22>.
- Konopásek, Z. 1998. *Estetika sociálního státu: o krizi reprezentace (nejen) v sociálním zabezpečení*. Praha: G plus G.
- McRuer, R. 2012. „Povinná tělesná zdatnost a neheteronormativita/postížení.“ Pp. 460–510 in Kolářová, K. (ed.). *Jinakost – postížení – kritika: Společenské konstrukty nezpůsobnosti a hendikepu. Antologie textů z oboru disability studies*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- McRuer, R. 2013. „Crip Displacements: Disability, Dispossession, and the Museo de los Desplazados.“ Nepublikovaná prezentace v rámci mezinárodní konference *De-Colonising Disability Theory: Crippling Development*, pořádané katedrou genderových studií FHS UK a Gender Research Office, Wien University, Praha: 19.–21. 9. 2013.
- Mitchell, D., Snyder, S. 2010. „Ablenationalism and the Geo-Politics of Disability.“ *Journal of Literary & Cultural Disability Studies*, Vol. 4, No. 2: 113–125, <http://dx.doi.org/10.3828/jlcs.2010.10>.
- Mouffe, C. 2005. *On The Political*. London: Routledge.
- Pehe, J. (ed.). 2012. *Krise, nebo konec kapitalismu?* Praha: Prostor.
- Pick, M. 2011. *Stát blahobytu, nebo kapitalismus?: My a svět v éře neoliberalismu 1989–2011*. 2. doplněné vydání. Všeň: Grimmus.
- Potůček, M. 2011. *Cesty z krize*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Povinelli, E. 2008. „The Child in the Broom Closet: States of Killing and Letting Die.“ *South Atlantic Quarterly*, Vol. 107, No. 3: 509–530, <http://dx.doi.org/10.1215/00382876-2008-004>.
- Povinelli, E. 2011. *Economies of Abandonment: Social Belonging and Endurance in Late Liberalism*. Durham: Duke University Press.
- Rose, N. 1996. „The death of the Social? Re-figuring the territory of government.“ *Economy and Society*, Vol. 25, No. 3: 327–356.
- Shildrick, M. 1997. *Leaky Bodies and Boundaries: Feminism, Postmodernism and (Bio)ethics*. London: Routledge.
- Shildrick, M., Price, J. 1996. „Breaking the Boundaries of the Broken Body.“ *Body and Society*, Vol. 2: 93–113, <http://dx.doi.org/10.1177/1357034X96002004006>.
- Slačálek, O. 2012. „Imploze budoucnosti.“ Pp. 93–112 in J. Pehe (ed.). *Krise, nebo konec kapitalismu?* Praha: Prostor.
- Sokačová, L. a kol. 2010. *Krise jako nový začátek, nebo promarněná šance?: genderové aspekty finanční krize*. Praha: Gender Studies.
- Stone, D. 1984. *The Disabled State*. Philadelphia: Temple University Press.
- Stuckler, D., Basu, S. 2013. *The Body Economic: Why Austerity Kills: Recessions, Budget Battles, and the Politics of Life and Death*. New York: Basic Books.
- Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. 1999. Praha: Diderot.
- Wood, C. 2011. „Tracking the Lives of Disabled Families through the Cuts.“ *Destination Unknown: Autumn 2011*. Demos. [online]. [cit. 15. 9. 2014]. Dostupné z: <http://www.demos.co.uk/files/DestinationUnknownAutumn2011_-_web.pdf?1322826138>.
- Wood, C. 2012. „For Disabled People, the Worst is Yet to Come.“ *Destination Unknown: Summer 2012*. Demos. [online]. [cit. 15. 9. 2014]. Dostupné z: <http://www.demos.co.uk/files/Destination_Unknown_Summer_2012_-_web.pdf?1340294386>.
- Wood, C., Grant, E. 2010a. „For Disabled People, Cuts to Welfare Will Have a Deep and Lasting Impact...“ *Destination Unknown*. Demos. [online]. [cit. 15. 9. 2014]. Dostupné z: <http://www.demos.co.uk/files/Destination_unknown_-_web.pdf?1286894260>.
- Wood, C., Grant, E. 2010b. „The most effective way to tackle disability poverty is by reducing costs...“ *Counting the Cost*. Demos. [online]. [cit. 15. 9. 2014]. Dostupné z: <http://www.demos.co.uk/files/Counting_the_Cost_-_web.pdf?1292598960>.
- Wood, C., Grant, E. 2011. „Tracking the Lives of Disabled Families through the Cuts.“ *Destination Unknown: Spring 2011*. Demos. [online]. [cit. 15. 9. 2014]. Dostupné z: <http://www.demos.co.uk/files/Destination_unknown_Spring_2011_-_web.pdf?1305026600>.
- Wood, C., Cheetham, P., Gregory, T. 2011. „Less money doesn't have to mean a poorer service for disabled people...“ *Coping with the Cuts*. Demos. [online]. [cit. 15. 9. 2014]. Dostupné z: <http://www.demos.co.uk/files/Coping_-_web.pdf?1315593443>.

Citované primární zdroje

Vládní prohlášení

Vládní prohlášení kabinetu M. Topolánka I. (4. 9. 2006–9. 1. 2007; nebyla vyslovena důvěra), [GENDER, ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI, VÝZKUM](http://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-</p>
</div>
<div data-bbox=)

-vlad-cr/1993-2010-cr/mirek-topolaneck-1/Programove-prohlaseni-vlady.pdf.

- Vládní prohlášení kabinetu M. Topolánka II. (9. 1. 2007–8. 5. 2009), http://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1993-2010-cr/mirek-topolaneck-2/Programove-prohlaseni-vlady_1.pdf.
- Vládní prohlášení kabinetu Jana Fišera (8. 5. 2009–13. 7. 2010), <http://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1993-2007-cr/jan-fischer/ppv-2009.pdf>.
- Vládní prohlášení kabinetu Petra Nečase (13. 7. 2010–10. 7. 2013), <http://www.vlada.cz/cz/jednani-vlady/programove-prohlaseni/programova-prohlaseni-74856/>.

Tiskové zprávy Ministerstva práce a sociálních věcí České republiky (MPSV)

TZ, 17. 5. 2011, http://www.mpsv.cz/files/clanky/10804/tz_170511a.pdf.

TZ, 4. 11. 2011, <http://www.mpsv.cz/cs/11678>.

Stenografické záznamy schůzí Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky

16. schůze sněmovny, <http://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/016schuz/index.htm>.

21. schůze sněmovny, <http://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/021schuz/index.htm>.

Zvukové záznamy schůzí Výboru pro sociální politiku Parlamentu České republiky

4. schůze, <http://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=4306&o=68td=22&cu=4>.

Poznámky

1 Tato studie je součástí grantového projektu podpořeného Grantovou agenturou České republiky (GA ČR 13–18411S). Za kritické komentáře k dřívějším verzím stati děkuji Jaroslavě Hasmanové Marhánkové, Zuzaně Uhde, Libuši Bělunkové a anonymním recenzentům a recenzentkám. Některé teze stati byly představeny na sympoziu *Queering Post-political Subjectivities* pořádaném Genus Tema Institute, Univerzity v Linköpingu, za podnětné komentáře děkuji Maleně Gustavson, Jasbir Puar, Margit Shildrick a publiku sympozia.

2 Většina z mála studií a monografií, které k tématu krize vyšly v Česku, pracuje s obrazem společnosti jako homogenního celku a na „metanarativ“ krize nabízí pouze „metanarativní“ odpovědi – nereflexuje vnitřní diferencí diskursu krize ani to, že její účinky a dopady jsou podmíněny sociálními hierarchiemi a kategoriemi odlišnosti (Pick 2011; Pehe 2012; Potůček 2011 aj.; k diskusím o sociálním státě a jeho krizi viz také Hauser 2007). Způsoby, jimiž jsou krizové politiky a jejich dopady ovlivňovány kategoriemi rasy, genderu, věku a dalších společensky produkováných diferencí, byly u nás reflektovány jen výjimečně (Hasmanová Marhánková 2013; Sokačová a kol. 2010; Cviková 2009; Cviková 2010).

3 Komplexnější hodnocení toho, jak se tzv. krizová opatření dotýkají života lidí s postižením, zatím zcela unikalo po-

zornosti jak kritických a aktivistických platforem, tak akademických textů reflektujících průběh „úsporných politik“ v českém kontextu. Například ani jedna z českých výročních zpráv organizace *Social Watch* neobsahuje jedinou zmínku o dopadech úsporných opatření na lidi s postižením. Tato skutečnost zaráží o to více, že posláním zpráv *Social Watch* je alespoň rudimentární shrnutí dopadů společenského vývoje na marginalizované sociální skupiny. Přitom průběžně formulované rozbory daných vládních opatření vypracovávala pravidelně mezi lety 2011 a 2012 Národní rada lidí se zdravotním postižením a publikovala je v časopise *Mosty*.

4 Návrh byl projednáván jako sněmovní tisk 315 („Vládní návrh zákona, kterým se mění některé zákony v souvislosti s úspornými opatřeními v působnosti Ministerstva práce a sociálních věcí“). Nicméně změn v oblasti sociálního zabezpečení se týkaly i další vládní návrhy, které byly projednávány jako sněmovní tisk 372 („Vládní návrh zákona, kterým se mění zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi [...], zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách [...], zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, [...] a další související zákony“), sněmovní tisk 373 („Vládní návrh zákona, kterým se mění zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, [...] a další související zákony“) a sněmovní tisk 374 („Vládní návrh zákona o poskytování dávek osobám se zdravotním postižením a o změně souvisejících zákonů“). Je také důležité poznamenat, že tyto předkládané změny (tisk 315) již prošly jedním kolem sněmovního jednání a byly přes odpor opozice schváleny ve stavu legislativní nouze. Následně byly právě pro hlasování ve stavu legislativní nouze Ústavním soudem České republiky vráceny. Původní návrh byl projednáván jako sněmovní tisk 120, resp. 155.

5 Celé znění tiskové zprávy z 21. 10. 2010 je dostupné na stránkách MPSV, <http://www.mpsv.cz/files/clanky/9698/21102010.pdf>; naposledy navštíveno 15. 9. 2014.

6 Jako výmluvný korektiv vládních tvrzení o zanedbatelných a minimálních dopadech změn na lidi s postižením (ale i na další již sociálně marginalizované a znevýhodňované skupiny) mohou kromě článků v časopise *Mosty* posloužit například studie britské organizace Demos, která pravidelně v šestiměsíčních intervalech v letech 2010–2012 sledovala situaci několika rodin a jedinců s „postižením“ znevýhodňovaných řádem (ne)způsobilosti v průběhu britské verze „úsporné“ politiky, na kterou česká pravicová vláda odkazovala jako na svůj vzor (Wood 2011; 2012; Wood, Grant 2010a; 2010b; 2011; Wood, Cheetham, Gregory 2011). Jak tyto studie ukazují, v situaci již existující prekarity, jež pramení ze znevýhodnění a výdajů finančních i nemateriálních zdrojů v každodenním vyrovnávání se s bariérovou společností, ke kterým systém nepřihlíží, znamená i malé či „administrativní“ upravení sociálních opor extrémní nárůst materiální zátěže i psychického a fyzického stresu.

7 Na tomto místě je dobré připomenout, že projednávání návrhů změn a tzv. reforem probíhalo současně s protiromskými útoky na mnoha místech České republiky. Tyto demonstrace protiromských nálad společnosti se promítají

i do vystoupení politiků, a dokonce, jak dále v textu ukazuje, i do oficiálních výroků představitelů státu.

8 *Hyde Park* České televize vysílaný 14. 9. 2011. Záznam pořadu dostupný v archivu ČT, <http://www.ceskatelevize.cz/specialy/hydepark/14.9.2011/>; naposledy navštíveno 15. 9. 2014.

9 Video je dostupné mj. na http://zpravy.idnes.cz/kontroly-v-litvinove-Otq-/domaci.aspx?c=A130918_162121_usti-zpravy_alh; naposledy navštíveno 15. 9. 2014.

10 Vysílání pořadu *Hyde Park*, 11. 8. 2010, výrok ministra zazněl přibližně v 39. minutě pořadu. Archiv ČT, <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10252839638-hyde-park-ct24/210411058080811-hyde-park>; naposledy navštíveno 15. 9. 2014.

11 Veřejná služba byla definitivně zrušena rozhodnutím Ústavního soudu ČR v listopadu 2012, výnos soudu a odůvodnění viz http://www.usoud.cz/aktualne/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=175&cHash=0b63d8ae3e3d820ca1bbcdf97d437e46; naposledy navštíveno 15. 9. 2014.

12 Je zřejmé, že tato interpretace sociálních opor v nezaměstnanosti (i ostatních opor) je silně ideologizovaná i obsahově nesprávná, podpora v nezaměstnanosti není zajišťována přímo z příjmů a odměn za práci ostatních občanů. Tyto výroky jsou ukázkou toho, jak ve vizích sociálního mizí stát a představy o státních mechanismech přerozdělování a místo toho nastupují idealizované vize individuálních a privatizovaných vztahů.

Opozice při kritizování veřejné služby sice odkazovala na neústavnost tohoto návrhu a na narušení systému sociálních podpor, zároveň však nezpochybňovala logiku zásluhovosti a provázání sociální podpory s morálním imperativem práce (viz např. výroky Romana Sklenáka či Lubomíra Zaorálka na schůzi sněmovny 8. 6. 2011); František Bublan pak ilustruje *nemorálnost* veřejné služby jako způsob společenského pokoření a snížení statusu, který demonstruje následovně: „Je to konkrétní příklad. Je to učitelka, která učila celý život, v 55 letech přišla o práci, pokoušela se najít novou, nepodařilo se jí to a ocitla se v této pasti [...]. Týden dělala to, že v té vestě zametala ulice, a kolem ní chodily děti, které ještě nedávno učila. Po tom týdnu se psychicky zhroutila, protože si umíte představit, jak se ty děti k ní chovaly, a raději živoří...“ (schůze sněmovny, 8. 6. 2011)

13 I nedávná kampaň „No a co?“ propagující práci lidí s postižením odhaluje „ideologickou past“, ve které se „práce“ stává jediným možným prahem sociálního uznání. Hesla kampaně („Nedávejte nám peníze. Uživíme se sami, když nám dáte příležitost.“) apelovala na „zdatnou“ a způsobilou veřejnost

imperativem „podpořte ty, co se o sebe chtějí postarat sami“. Tato hesla reprodukuji ideologický řád povinné zdatnosti a participují na stigmatizaci těch lidí s postižením, pro něž je placená práce kvůli bariérám ve vzdělávání a dalším strukturálním bariérám, které jsou součástí podstaty kapitalistického systému, nedostupná (srov. Mitchell, Snyder 2010; Kolářová 2012b). Nemluvě o tom, jakým způsobem příslib inkluze pomocí práce odmítá rozpoznat nerovnosti a formy diskriminace, které jsou v zaměstnání a prostřednictvím práce produkovány genderem a jinými symbolikami difference. Vizualy kampaně viz <http://www.nfozp.cz/download/Kampa--PP--ka.pdf>; další informace o kampani viz <http://www.pracepostizenych.cz/>; naposledy navštíveno 15. 9. 2014.

14 V českém kontextu užívaný pojem *lidé se zdravotním postižením* má paradoxní účinky. Odkaz na *zdravotní* postižení slouží velmi dobře postpolitické argumentaci, neboť „postižení“ lokalizuje do oblasti medicínské, zdravotní (nikoliv sociální, strukturální a politické), a tak napomáhá jak objektivizaci a naturalizaci jinakosti (podobně jako biologizace difference genderové, rasové), tak depolitizaci „problému postižení“ (srov. Kolářová 2012a).

15 Jaromír Drábek v pořadu České televize *Hyde Park*, 11. 8. 2010. Archiv ČT, <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10252839638-hyde-park-ct24/210411058080811-hyde-park>; naposledy navštíveno 15. září 2014.

16 Zde nepoužívám *chronicitu* jako metaforu tělesné a mentální jinakosti, nýbrž se snažím o obrácení diagnostického pohledu mimo „jiná“/„postižená“ těla směrem na sociální nerovnosti a jejich strukturální příčiny.

© Kateřina Kolářová, 2014

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2014

Mgr. Kateřina Kolářová, Ph.D., působí na katedře genderových studií Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy. Zabývá se především intersekcemi genderu, sexuality, queer teorie, (ne)způsobilosti a rasy. V současnosti zpracovává projekt věnující se neoliberálním formám biopolitiky, konstrukcím biologického občanství a kulturním politikám HIV/AIDS. Je editorkou překladové antologie teoretických textů Jinakost – postižení – kritika: společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu (SLON 2012), a mimo jiné také spolueditorkou tematického bloku časopisu Dějiny – Teorie – Kritika „Tělesná jinakost jako kategorie historické analýzy“ (s Lucií Storchovou, 2011). Korespondenci zasílejte na adresu: cakaba@seznam.cz.